

HALINA GALERA

Morfologia a symbolika drzew.

Pokrój ogólny

Postulat odnalezienia wspólnego języka pomiędzy przedstawicielami nauk przyrodniczych i humanistycznych jest niemal równie stary, jak powstanie i rozwój obu tych dziedzin wiedzy. Pomimo wielu podejmowanych wysiłków, wpływ czasu nie sprzyja temu dialogowi. Powstawanie coraz to nowych technik badawczych, wymagających od naukowca skupienia się na wąskim spektrum zagadnień, zwiększa hermetyczność poszczególnych specjalności (por. np. Faliński 1994 i cytowana tam literatura). Do braku wzajemnego zrozumienia pomiędzy przedstawicielami różnych nauk prowadzą przede wszystkim skomplikowane procedury obiektywizacji uzyskiwanych wyników oraz swoiste nazewnictwo, używane z konieczności w każdej nauce.

Jedną z najstarszych nauk zajmujących się kodyfikacją języka stosowanego w biologii jest morfologia, opisująca budowę i ukształtowanie organizmów (np. Szweykowska, Szweykowski 1992; Szweykowska 1993; Kupidłowska, Sudnik-Wójcikowska 1997; Jura 1999). Pochodzące z języka potocznego słowa „drzewo”, „pień”, „gałąź”, „korzeń”, „owoc”, „kwiat”, „liść” mają dla botanika ściśle określone znaczenie, często różniące się od ich pospolitego rozumienia. Należy jednak zdawać sobie sprawę z tego, że od tysięcy lat wspomniane wyżej pojęcia nabierały zupełnie innych treści, wynikających z odwiecznego związku człowieka z roślinami. Związek ten wynika nie tylko z faktu, że rośliny tworzą bazę pokarmową ludzkości i stanowią najważniejsze źródło surowców potrzebnych do rozwoju cywilizacji (por. np. Zohary, Hopf 2004; Konarzewski 2005; Lityńska-Zajac, Wasylikowa 2005). Ma on także charakter duchowy, co przejawia się m.in. powstaniem roślinnych archetypów, funkcjonujących jako elementy zbiorowej świadomości społecznej.

Niniejszy artykuł stanowi próbę wyróżnienia i analizy roślinnych motywów symbolicznych, nawiązujących do morfologicznej budowy drzew. Zaproponowane w artykule zestawienie definicji naukowych z symbolicznym wymiarem roślin, nie jest tylko zabiegiem formalnym. Ma bowiem na celu przekazanie Czytelnikowi dwu różnych spojrzeń na naturę roślin – oba są na swój sposób prawdziwe.

Plan budowy drzewa a mitologiczny model wszechświata

Pod względem definiowania pojęcia „drzewo” biologowie różnych specjalności są zgodni: za drzewa uznaje się wieloletnie rośliny o trwałych i silnie zdrewniałych łodygach. Niezbędnym elementem tej definicji jest plan budowy drzew, bowiem występowanie wyraźnie wyodrębnionego pędu głównego (osi głównej – pnia) odróżnia je od pozostałych roślin drzewiastych – krzewów (np. Seneta 1991; Szweykowska 1993; Więcko 1996; Kupidłowska, Sudnik-Wójcikowska 1997). U większości drzew pień rozgałęzia się na konary i rozgałęzienia dalszych rzędów, tworząc koronę. Natomiast palmy i sagowce tworzą nierozgałęzioną (tylko wyjątkowo słabo widlasto rozgałęzioną) łodygę, zwieńczoną pióropuszem dużych liści (Zemanek 1998).

Struktura tych roślin znajduje także odzwierciedlenie w ich symbolice. Trójdzielna natura drzew oddaje bowiem trzy poziomy wszechświata: korona tkwi w niebie, korzenie obejmują świat podziemny, a znajdujący się pomiędzy nimi pień oznacza rzeczywistość ziemską. Pień stanowi zatem łącznik pomiędzy różnymi światami – tak, jak ma to miejsce w „realnym świecie”, dostępnym nam do prowadzenia badań naukowych.

Typowym przykładem symbolizującego wszechświat drzewa kosmicznego *arbor mundi*, jest jesion Yggdrasil (Yggdrasil, Igdrasil) z mitologii ludów nordyckich (np. Kopaliński 1987, Kempniński 1993, Kowalski 1998). Jego ogromne konary obejmują sześć spośród dziewięciu germańskich światów, sięgając do Krainy elfów Swartalfheimu, Krainy sprawiedliwych Ljosalfheimu, Krainy ludzi Mannheimu, Krainy umarłych Helheimu, Krainy ognistych olbrzymów Muspellheimu oraz Wanaheimu – siedziby dawnych bogów Wanów. Trzy pozostałe światy zostały objęte korzeniami Yggdrassila: Kraina olbrzymów Joetunnheim, Kraina ciemności Niflheim i Siedziba bogów Godheim (Cotterell 1996). Po pniu biega mityczna wiewiórka, będąca posłańcem wiadomości między orłem, siedzącym wysoko wśród konarów Yggdrassila, a smokiem podgryzającym jego korzenie (Gordon 1998). Motyw drzewa łączącego różne światy występuje w wielu religiach – znają go np. Aborygeni, Chińczycy, a także chrześcijanie, dla których drzewo Krzyża stanowi łącznik pomiędzy Bogiem a ludźmi (np. Lurker 1994, Kowalski 1998, Cirlot 2000).

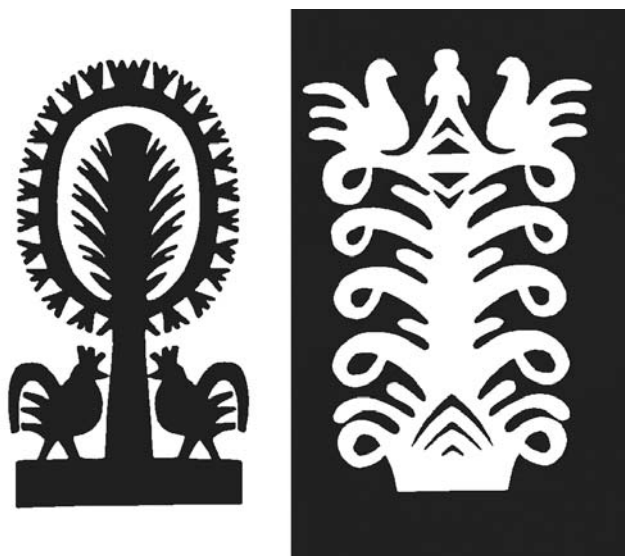
Specyficzny obraz świata reprezentowanego przez drzewo odnajdujemy w mitologii hinduskiej. Był nim święty figowiec czczony *Ficus religiosa* L., czyli figa świątynicowa *aśwatttha* – drzewo odwrócone, którego korzenie rosną w niebie, a gałęzie obejmują świat ziemny. Motyw odwróconego drzewa kosmicznego był również znany m.in. Lapończykom, żydowskim kabalistom i islamskim mistykom (Eliade 1966, Kopaliński 1991, Oesterreicher-Mollwo 1992, Kempniński 1993, Kowalski 1998).

Drzewo kosmiczne jest równocześnie ucieleśnieniem osi lub podpory świata – takie znaczenie miał także Yggdrasil. Dla botanika szczególnie interesujący jest fakt, że koncepcja *arbor mundi* jako *axis mundi* wyraźnie wiąże się z pionową orientacją drzew

(Cirlot 2000). Pień podtrzymujący wszechświat może być także przedstawiany jako słup dźwigający niebo – tak, jak wyobrażali to sobie Altajowie i ludy północnej Europy (altajska jodła wznosząca się w środku świata i święte drzewo rosnące w pobliżu świątyni w Uppsali; Cotterell 1996, Eliade 1966). Ślady mitu o stworzeniu świata opartego na motywie drzewa rosnącego w centrum wszechrzeczy, znajdziemy również w mitologii słowiańskiej pod postacią tekstu kolędy, spisanej w XIX w. na terenie Karpat Wschodnich:

*Było to ongiś na początku świata –
Wtedy nie było nieba, ani ziemi,
Nieba, ni ziemi, tylko sine morze,
A pośród morza na dębie
Siedziały dwa gołębie.
Dwa gołębie na dębie
Toczyły taką naradę.
Radę radziły i gruchały:
Jakże mamy stworzyć świat?
(Tomicki, Tomicka 1975; Kowalski 1998)*

Dąb jest w tej opowieści podporą, na której mityczne gołębie stworzą świat. Archaiczne przedstawienie drzewa życia z dwoma ptakami występuje dość często w polskiej sztuce ludowej. Prawdopodobnie nawiązują do niego symboliczne drzewka w tradycyjnych wycinankach – lelujach kurpiowskich (rycina 1).



Ryc. 1. Leluje kurpiowskie – symboliczne drzewa życia
(wycinanki wykonane przez autorkę na podstawie tradycyjnych wzorów)

Do budowy drzewa nawiązuje także graficzny sposób przedstawiania rodowodu w postaci drzewa genealogicznego. Z pnia symbolizującego założyciela rodu, wyrastają konary i gałęzie, będące odpowiednikami następujących po sobie pokoleń, wywodzących się od rodowego protoplasty. Za przykład może tu posłużyć typowy dla sztuki chrześcijańskiej motyw drzewa Jessego, w którym Chrystus jest przedstawiany jako członek królewskiego rodu dawidowego (tego typu przedstawienie można znaleźć m.in. na ołtarzu Wita Stwosza w kościele Mariackim). Leżący u podstawy drzewa Jesse to ojciec Króla Dawida, po nim następują kolejni królowie żydowscy, będący szlachetnie urodzonymi przodkami Jezusa (Ferguson 1982, Kopaliński 1987 i 1991, Impelluso 2006).

Archetyp wielkiego drzewa

W świadomości społecznej wielkość drzew jest uznawana za ich najistotniejszą cechę. Podobnie postrzegają je botanicy, przedstawiając „rankingi” gatunków osiagających największe rozmiary. Za najwyższe drzewa liściaste uważa się powszechnie australijskie eukaliptusy królewskie *Eucalyptus regnans* F. Muell. (Zemanek 1998). Do niedawna rekordzistą był osobnik imieniem „Mount Tree” o wysokości 96 m, ale obecnie za najwyższy żyjący okaz uważa się o 1 m wyższy eukaliptus „Icarus Dream” (oba rosną w Andromeda Reserve na Tasmanii; Brown 2006). Jako najwyższe drzewo świata podawano sekwoję wieczniezieloną *Sequoia sempervirens* (D. Don) End. imieniem „Stratosphere Giant” z Humboldt Redwoods State Park (113 m wysokości, Earle 2006). Jednak o ponad 2 m wyższa okazała się sekwoja „Hyperion”, rosnąca w Redwood National Park w Kalifornii (wysokość 115,5 m – pomiar z 25 sierpnia 2006; Earle 2006, Glen 2006). Natomiast mamutowiec olbrzymi *Sequoiadendron giganteum* (Lindl.) Decne. „General Sherman” z Sequoia National Park (Kalifornia) mierzy co prawda „tylko” 84 m wysokości, ale jest on uznawany za najpotężniejsze żyjące dziś drzewo – objętość pnia wynosi niemal 1500 m³ (Earle 2007). Ze względu na różne rozumienie określenia „największe drzewo” i trudności z przeprowadzeniem precyzyjnych pomiarów, spory o prymat pierwszeństwa w dziedzinie największych rozmiarów nie zostały definitywnie rozstrzygnięte.

Należy jednak podkreślić, że nie zawsze odróżnienie drzew od innych roślin jest łatwe. Dla botaników, przywiązujących duże znaczenie do precyzyjnych definicji, granica pomiędzy drzewami a krzewami ma charakter umowny. Wyznacza się ją na podstawie sposobu rozgałęziania się rośliny (drzewa powinny mieć wyraźny pojedynczy pień, a krzewy są rozgałęzione już na wysokości podłoża) i jej wysokości (drzewa są zazwyczaj wyższe, ale nie można wyznaczyć tu nawet przybliżonej granicy, Seneta 1991). Z tego powodu niektóre gatunki roślin drzewiastych określa się jako „duże krzewy lub małe drzewa” – np. bez czarna *Sambucus nigra* L., rosnący zazwyczaj na wysokość 7 do 10 m (Seneta, Dolatowski 2006).

Zróznicowane rozmiary poszczególnych gatunków nie umniejszają doniosłości archetypu wielkiego drzewa, którego potęga stanowi cechę podkreślaną w każdym micie. Za przykład niechaj posłuży legenda o cudownej podróży Mahometa do Allaha. Wędrując pod opieką Archaniola Gabriela przez siedem cudownych krain niebiańskich, Prorok spotkał obok tronu Boga *Sidrat al-Muntaha* – Drzewo Lotosu Ostatniej Granicy (Głożyna Ostatniej Granicy, Jujuba Ostatniej Granicy). Ogrom tej rośliny opisywano za pomocą charakterystycznych przenośni: *Pod jego cieniem jeździec mógłby jechać na rączym rumaku przez siedemdziesiąt lat i jeszcze by go nie minął. Liście tego drzewa podobne są do uszu słonia, a jeden z nich mógłby dać cień całej ludzkości* (Piviński 1983). Wielkie rozmiary *Sidrat al-Muntaha* mają swoje znaczenie, bowiem w jego cieniu dusze wszystkich ludzi czekają na dzień zmartwychwstania (Dziekan 1997). Polska nazwa tego mitycznego drzewa budzi wątpliwości, ponieważ lotos orzechodajny *Nelumbo nucifera* Gaertn. jest rośliną wodną, nieprzypominającą pokrojem drzewa. Powszechnie przyjmuje się, że chodzi tu o któryś gatunek rodzaju głożyna (czyli jujuba *Zizyphus*), prawdopodobnie głożynę afrykańską *Zizyphus lotus* (L.) Lam. Są to albo śródziemnomorski ciernisty krzew albo małe drzewo o jadalnych owocach (Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003), które mogły służyć za pożywienie opisanemu przez Homera mitycznemu ludowi Lotofagów (Szafer 1958).

Długowieczność i „pamięć” drzew

W sprawie długości życia drzew opinie biologów są dość zgodne: za najstarsze drzewa żyjące obecnie na ziemi uznaje się przedstawicieli gatunku pochodzącego z gór południowo-zachodnich Stanów Zjednoczonych: dożywającej niemal 5000 lat sosny długowiecznej (sosny sędziwej) *Pinus longaeva* D. K. Bailey „Methuselah” z White Mountains w Kalifornii (Zemanek 1998; Seneta, Dolatowski 2006; Glen 2007). Natomiast wbrew powszechnemu mniemaniu, najstarszym w Polsce drzewem nie jest dąb, a cis pospolity *Taxus baccata* L. z Henrykowa Lubańskiego, mający około 1250 lat (Zemanek 1998; Seneta, Dolatowski 2006). Sędziwy dąb szypułkowy *Quercus robur* L. z Piotrowic koło Szprotawy jest niemal o połowę młodszy – ten liczący 748 lat okaz bywa nazywany niesłusznie imieniem „Chrobry” (w rzeczywistości wykiełkował za czasów rozbitcia Polski na księstwa należące do synów Bolesława Krzywoustego). Niewiele ustępuje mu 700-letni „Dąb Bażyńskiego” z Kadyn w elbląskim. Natomiast najbardziej w Polsce znany „Bartek” z okolic Zagnańska jest w wieku 675 lat (Seneta, Dolatowski 2006).

Powszechna świadomość długowieczności drzew znalazła swoje odbicie w licznych lokalnych legendach, opowiadających o szczególnie sędziwych osobnikach, które „pamiętają” ważne wydarzenia historyczne (np. Kopański 1987, Siciński 1999). W żyjących nadal polskich drzewach zapisana jest krwawa historia powstania listopadowego. Przykładowo mieszkańcy Sokółdy (Puszcza Knyszyńska) wskazują przyjezdnym grupę

dębów, na których wieszano ponoć polskich jeńców w 1831 roku, a z drewna olchy rosnącej niegdyś na pamiętnej Olszynie Grochowskiej ktoś wystrugał tabakierkę (Szwarc-Bronikowski 2000).

Takie drzewa-symbole są znane również we współczesnych czasach, jak choćby wiąz szypułkowy *Ulmus laevis* Pall., który przetrwał na gruzach Pawiaka w Warszawie. Po wojnie limak ten stał się symbolem pamięci o więźniach przetrzymywanych w tym miejscu przez hitlerowskiego okupanta (Szwarc-Bronikowski 2000). Drzewo to obumarłe w 1984 r. (uszło z powodu grafiozy – choroby wywołanej przez pasożytniczy grzyb, powodujący niedrożność naczyń transportujących wodę z korzeni do górnych partii drzewa), zostało w ostatnich latach zastąpione przez odlew z brązu (Tworek 2005, rycina 2).

Równie dramatyczne wspomnienia wiążą się z drzewem, które rosło przed kaplicą św. Pawła na Manhattanie w Nowym Jorku (brak w tej sprawie opracowań naukowych, a w prasie amerykańskiej używa się jedynie angielskiej nazwy „sycamore tree”



Ryc. 2. Pomnik ofiar Pawiaka w Warszawie – odlew wiązu limaka z brązu (fot. autorka)

– prawdopodobnie chodzi o platan zachodni *Platanus occidentalis* L.). Podczas ataku terrorystycznego na wieże World Trade Center z 11 września 2001 r. zostało ono wyrwane z korzeniami. Spadło na kaplicę, osłaniając ją przed gradem gruzu. Amerykanie postanowili zbudować pomnik w postaci odlewu korzeni pamiętnego drzewa, które – podobnie jak nowojorczyki – padło ofiarą szaleńczej nienawiści (pomnik o nazwie „Trinity Root”, por. ilustracje w: *Memorializing the Majesty of Nature* 2004, Clifford 2005).

Związek fenologii drzew z wierzeniami dotyczącymi cyklu wegetacyjnego

Drzewa żyją dziesiątki lat, ale nie oznacza to, że trwają w stanie niezmienionym – podlegają upływowi czasu, i to w wielu wymiarach. Jak każda żywa istota, poszczególne osobniki przechodzą kolejne stadia rozwojowe: od kiełkowania nasiona, przez rozwój siewki, fazę juvenilną, rozwój wegetatywny, fazę rozmnażania generatywnego, aż po wiek senilny (np. Falińska 2002 i 2004). W biblijnej Księdze Izajasza żywot tych roślin stanowi poetycką alegorię dziejów człowieka (Forster 2001). Oto, co spotkało grzeszników – *możnych i władców ziemi*:

*Ledwie ich wszczepiono, ledwie posiano,
ledwie się w ziemi pień ich zakorzenił,
On powiał na nich wiatrem i pousychali,
a wichur gwałtowny porwał ich jak słomkę* (Iz 40, 24).

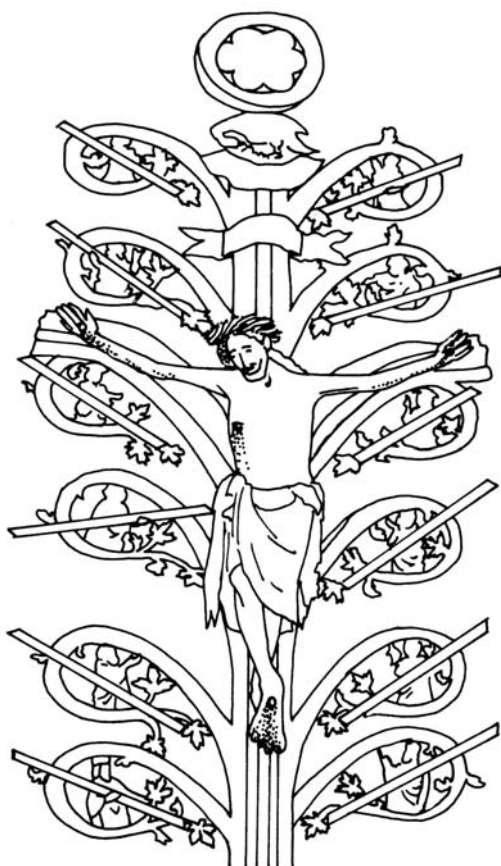
Wiązanie losu drzewa z życiem człowieka można także dostrzec w zwyczaju sadzenia drzew z okazji narodzin dziecka. W Polsce dziewczynkom sadzono lipy, chłopcom – dęby (Piórecki 1971, Ogrodowska 2000). Wynika to także z faktu, że w języku i wierzeniach polskich dąb jest męski, a lipa nosi pierwiastek żeński (np. Kowalski 1998).

Równocześnie drzewa ulegają przemianom wynikającym z rytmiki sezonowej, zharmonizowanej z warunkami klimatycznymi. Jest to szczególnie dobrze widoczne w naszej strefie klimatycznej, gdzie dominującym typem roślinności jest las liściasty, zrzucający liście na zimę (np. Kornaś, Medwecka-Kornaś 2002). Następujące po sobie okresy intensywnego wzrostu (sezon wegetacyjny – panowanie warunków klimatycznych korzystnych do wzrostu i rozwoju roślin) i spoczynku (mrozy zimowe i wynikająca z nich susza fizjologiczna) zostają „na trwałe zapisane” w postaci pierścieni rocznych przyrostów drzewna (widoczne na przekroju pnia koncentrycznie rozmieszczone tzw. słoje, których liczba odzwierciedla – mniej lub bardziej precyzyjnie – wiek drzewa, Więcko 1996).

Jeszcze bardziej spektakularnym przejawem przemijania czasu u drzew jest sezonowe zrzucanie liści, typowe dla większości gatunków drzewiastych rosnących w Polsce. Nauką zajmującą się zmianami w życiu organizmów w cyklu rocznym, zachodzącymi pod wpływem warunków atmosferycznych, jest fenologia (Celiński 1993; Więcko 1996; Kupidłowska, Sudnik-Wójcikowska 1997; Harmata 1998; Falińska 2004). Opisywane przez nią zjawiska to nie tylko wchodzenie w spoczynek zimowy i związane z nim opada-

nie liści, ale także rozwój pąków, listnienie (wykształcanie się liści), kwitnienie i owocowanie. Te tzw. powąy fenologiczne decydują o wyglądzie drzew, wyznaczając dawnym społecznościom „kalendarz wegetacyjny”. Za przykład niechaj posłuży żydowskie święto Nowego Roku Drzew *tu bi-szwat*, przypadające na koniec pory deszczowej (gdy pękają pąki drzew owocowych) i wyznaczające koniec roku podatkowego (Unterman 1994).

Wynikające z biologii drzew możliwości „odradzania się” każdej wiosny miały duże znaczenie w wierzeniach naszych przodków. Motyw Drzewa Kosmicznego pozostawał w silnym związku z Drzewem Życia, symbolizującym z jednej strony wieczne odradzanie się przyrody, z drugiej zaś – przemijanie ludzkiego losu (np. Kempński 1993, Szafrńska 1998, Lurker 1994). Dla chrześcijan oba te znaczenia reprezentuje drzewo Krzyża, na którym śmierć stała się początkiem życia (np. Eliade 1966, Oesterreicher-Mollwo 1992, Pick 1998, Cirlot 2000, Forster 2001, Szczepanowicz 2003). W sztuce sakralnej, od średniowiecza po barok, pojawia się motyw stanowiący wyrazistą ilustrację takiego rozumienia Drzewa Życia – krzyża w postaci zazieleniającego się drzewa (rycina 3, por. Szwarc-Bronikowski 2000; Wrześniak 2001).



Ryc. 3. Schemat krzyża z kościoła św. Jakuba w Toruniu z końca XVI w. Na 12 konarach drzewa Krzyża widoczne postacie proroków trzymających w dłoniach napisy z tekstami prorocत्व o nadejściu Zbawiciela (rys. autorka)

W kulturze Kraju Kwitnącej Wiśni szczególną uwagę przywiązuje się do symboliki przemijania, opartej na rytmice sezonowej roślin (Conde 2002; Fahr-Becker 2002, Sosnowski, Wójcik 2004; Hobhouse 2005). Naturalna potrzeba kontaktu z naturą i szczególne podejście Japończyków do upływu czasu spowodowały, że około XI w. u arystokracji utrwalił się obyczaj organizowania zabaw towarzyskich, polegających na wspólnym podziwianiu roślin. Poezja w tego okresu (wiersze *waka*) opisuje w wyrafinowany sposób efemeryczne zjawiska sezonowe, ze szczególnym uwzględnieniem wiosny i jesieni. Z czasem tego typu spotkania stały się obyczajem także niższych warstw społeczeństwa. Miejsowości, w których Japończycy zwykli oglądać poszczególne fenomeny, znane były w całym kraju. Ze względu na wczesną porę kwitnienia i krótkotrwałą urodę kwiatów (podkreślającą ulotność chwili), ceniono zwłaszcza ozdobne wiśnie (np. odmiany *Prunus* „Ukon”, *Prunus* „Ama-no-gawa”, *Prunus* „Kanzan”; Seneta, Dolatowski 2006). Do dziś na Święto Kwitnącej Wiśni *Hanami* organizuje się w Japonii masowe pikniki, stanowiące kontynuację opisanego powyżej obyczaju (por. np. Potocka i in. 2002).

Warto podkreślić, że wrażliwość na przemijającą urodę kwiatów cechuje także Polaków. Nasze zimowe marzenia o rychłym nadejściu wiosny manifestują się nawet w doborze drzew sadzonych w celach ozdobnych. Poczesne miejsce wśród nich zajmują gatunki charakteryzujące się wczesną porą rozwoju kwiatów, takie jak leszczyny *Corylus*, niektóre magnolie *Magnolia* czy wawrzynek wilczyłyko *Daphne mezereum* L. (Seneta, Dolatowski 2006). Nie zawsze jednak pojawienie się kwiatów jest przyjmowane z radością. Pomimo zmieniających się terminów składania egzaminów dojrzałości, kwitnienie kasztanowców *Aesculus hippocastanum* L. nadal kojarzy się z nadchodzącym nieuchronnie „stressem maturalnym”.

Drzewo jako dom bogów

W kulcie wegetacyjnym wyjątkowe miejsce przypada drzewu, m.in. jako siedzibie czy manifestacji bóstwa, jako centrum świata, jako ucieleśnieniu kosmosu (jesion Yggdrasil) lub, wspólnie z kamiennym ołtarzem, jako mikrokosmosowi. Trudno nie zgodzić się ze zdaniem Hansa Waldenfelsa (1997), jeśli weźmie się pod uwagę choćby przykłady przytoczone w niniejszej publikacji. Wiara w drzewa stanowiące siedzibę bóstw i ludzkich dusz była bardzo powszechna (np. Kopalinski 1987). W starożytnym Egipcie domem bogów był święty figowiec sykomora *Ficus sycomorus* L. (Lurker 1994, Kowalski 1998). Święte drzewa i gaje znane były w Grecji od czasów minojskich aż do zmięzchu hellenizmu, czcili je Rzymianie, ludy normańskie i słowiańskie (np. Frazer 1965, Eliade 1966, Kopalinski 1987, Waldenfels 1997).

Miejscami objawiania się (epifanii) słowiańskich bóstw były gaje dębowe. Ma to uzasadnienie nie tylko z powodu wielkich rozmiarów i długowieczności dębów. Szczególne znaczenie miały wierzenia o ściąganiu piorunów przez te drzewa. Wyjątkowo

dorodne okazy (zwłaszcza te rosnące samotnie) ze względu na swą znaczną wysokość są bardziej narażone na oddziaływanie atmosferycznych wyładowań elektrycznych (np. Roth 2000). Można przyjąć, że duże rozmiary przyczyniają się do przetrwania tych roślin po uderzeniu pioruna (przy potężnym pniu jest większe prawdopodobieństwo, że uszkodzeniu ulegnie tylko część tkanek, a prawidłowe funkcjonowanie pozostałych umożliwi przeżycie całemu organizmowi).

Gromowładne dęby traktowano ze szczególnym szacunkiem, widząc w nich uosobienie boga wojny, ognia i burzy – słowiańskiego Peruna, czy jego odpowiednika w postaci germańskiego Thora (Thonara, Bora, Donara; Waldenfels 1997). Bóstwo to łączono także z urodzajem, bo wizja pioruna uderzającego w drzewo kojarzyła się z zapładniającą mocą deszczu (Kempiński 1993, Kowalski 1998).

Fenologia i fenomenologia

Należy podkreślić, że dawne społeczności oddawały cześć nie tyle drzewom, co bóstwom, które je zamieszkiwały (Eliade 1966, Kowalski 1998). Rośliny nie stanowiły podmiotu kultu, a jedynie reprezentację sił nadprzyrodzonych. Stawały się abstrakcyjnym znakiem – symbolem tego, co istniało w świecie pozazmysłowym. *Nie można mówić w ścisłym tego słowa znaczeniu o „kulcie drzewa. Nigdy samo drzewo nie było przedmiotem czci, ale zawsze tylko to, co się przez to drzewo „objawiało”, co się w nim zawierało i co to drzewo oznaczało* (Eliade 1966).

Zupełnie inaczej traktujemy drzewa my – ludzie XXI w. Współczesny szacunek do drzew mieści się w sferze doświadczeń zmysłowych i wynika z faktów uznawanych przez nas za obiektywne. Podziwiamy stare i wielkie drzewa, bo mamy świadomość, jak długo rosły. Przeliczamy ten wiek na okresy panowania królów, dokonujemy pomiarów wysokości i pierśnicy (średnicę pnia mierzoną na wysokości piersi człowieka), przykładając do drzewa „ludzkie miary”. Porę kwitnienia lub opadania liści wiążemy z konkretnymi dniami w kalendarzu gregoriańskim. Licząc czas na swój „wymierny” sposób, porównujemy przebieg zjawisk przyrodniczych w poszczególnych latach. Sadząc drzewo, robimy to z myślą o „przyszłych pokoleniach”, przybliżając sobie w ten sposób perspektywę czasową życia tego długowiecznego organizmu. Jego potęgę przekładamy na fakty empiryczne, poddające się osądowi zgodnemu z naszymi wyobrażeniami o możliwościach poznania zjawisk przyrodniczych.

Nawet wtedy, gdy świadomie wiążemy je z kultem religijnym, robimy to w sposób typowy dla nowoczesnego postrzegania świata. Kapliczki i krzyże wieszamy na pniach drzew, uznając te wielkie rośliny za „naturalne podpory”, zdolne do uniesienia rzeźb, będących przedmiotem kultu. Czy traktujemy wówczas drzewo jedynie jako efektywne miejsce ekspozycji sztuki sakralnej, czy jednak staje się ono dla nas miejscem duchowych spotkań z Tym, który wykracza poza ludzkie zmysły?

Literatura

- Brown D., *Ten Tallest Trees*. [w:] *Giant Trees. Tasmania Word class forest giants* [on line]. Ostatnia aktualizacja: 2006.04.04. Pozyskano: 2007-03-07; 17:11.
Dostępny w: <http://www.gianttrees.com.au/tall.htm>.
- Celiński F., *Fitocenologia*, [w:] *Słownik botaniczny*, pod redakcją A. Szweykowskiej i J. Szweykowskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 1993, s. 159.
- Cirlot J.E., *Słownik symboli*. Wydawnictwo Znak, Kraków 2000.
- Clifford C., *Our deepest roots*, [w:] *Steve Tobin* [on line]. Ostatnia aktualizacja: [2005] Pozyskano: 2007-03-09; 19:43.
Dostępny w: http://www.stevetobin.com/DailyNews_9.11.05.pdf.
- Conder J., *Kwiaty Japonii*. Universitas, Kraków 2002.
- Cotterell A., *Ilustrowana encyklopedia mitów i legend świata*. Wydawnictwo Penta, Warszawa 1996.
- Dziekan M.M., *Symbolika arabsko-muzułmańska*. Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 1997.
- Earle C. (ed.), *Sequoia sempervirens* (D.Don) Endlicher 1847 [on line]. Ostatnia aktualizacja: 2007.01.05.
Pozyskano: 2007-03-07; 18:10. Dostępny w: <http://www.conifers.org/cu/se2/index.htm>.
- Earle C. (ed.), *Sequoiadendron giganteum* (Lindley) J.Buchholz 1939 [w:] *The Gymnosperm Database* [on line]. Ostatnia aktualizacja: 2006.10.27. Pozyskano: 2007-03-07; 17:50.
Dostępny w: <http://www.conifers.org/cu/se/index.htm>.
- Eliade M., *Traktat o historii religii*. KiW, Warszawa 1966.
- Fahr-Becker G., *Japanese prints*. Taschen, Köln, London, Los Angeles, Madrid, Paris, Tokyo 2002.
- Falińska K., *Przewodnik do badań biologii populacji roślin*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Falińska K., *Ekologia roślin*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Faliński J.B., *Człowiek i roślina (rozmyślenia pod wierzbą o botanikach w niecodziennej roli)*. „Wiad. Bot.” 1994, nr 38(3/4), s. 5-20.
- Ferguson G., *Sings and symbols in christian art*. Oxford University Press, Oxford, New York 1982.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2001.
- Glen M., *Eureka: New tallest living discovered*. [w:] *SFGate.com* [on line]. Ostatnia aktualizacja: 2006.09.07. Pozyskano: 2007-03-07; 17:40.
Dostępny w: <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/archive/2006/09/07/TREE.TMP>.
- Grave R., Patai R., *Mity hebrajskie. Księga Rodzaju*. Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 1993.
- Harmata W., *Fenologia*, [w:] *Encyklopedia biologiczna*, t. 3, pod redakcją Z. Otałęgi, Kraków 1998, Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, s. 246.
- Hobhouse P., *Historia ogrodów*. Arkady, Warszawa 2005.
- Impelluso L., *Natura i jej symbole*. Arkady, Warszawa 2006.
- Jura C., *Morfologia*, [w:] *Encyklopedia biologiczna*, t. 7, pod redakcją Z. Otałęgi, Kraków 1999, Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, s. 31.
- Kempiński A.M., *Słownik mitologii ludów indoeuropejskich*. Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań 1993.
- Kobieliński S., *Człowiek i ogród rajski*. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1997.

- Konarzewski M., *Na początku był głód*. PIW, Warszawa 2005.
- Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*. PIW, Warszawa 1987.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*. Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1991.
- Kornaś J., Medwecka-Kornaś A., *Geografia roślin*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Kowalski P., *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Wrocław 1998.
- Kupidłowska E., Sudnik-Wójcikowska B., *Terminy i pojęcia botaniczne*. WSiP, Warszawa 1997.
- Lityńska-Zajac M., Wasylińska K., *Przewodnik do badań archeobotanicznych*. Wydawnictwo Sorus, Poznań 2005.
- Lurker M., *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*. Wydawnictwo Znak, Kraków 1994.
- Memorializing the Majesty of Nature* [w:] *St Paul's Chapel* [on line].
Pozyskano: 2007-03-09; 19:40.
Dostępny w: http://saintpaulschapel.org/in_depth/news/article387.shtml.
- Oesterreicher-Mollwo M., *Leksykon symboli*. Wydawnictwo ROK Corporation, Warszawa 1992.
- Ogrodowska B., *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*. Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2000.
- Pick J., *W świecie Biblii. Flora*. Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej Bernardinum, Pelplin 1998.
- Piórecki J., *Park w Krasicy*. [w:] *Zamek w Krasicy*, pod redakcją J. Frazika, Biblioteka Przemyska 5, Przemyśl 1971, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu, s. 35-46.
- Piwiński R., *Mity i legendy w krainie Proroka*. Państwowe Wydawnictwo Iskry, Warszawa 1983.
- Potocka E., Landowska A., Goller K., *Drzewa świętują*. „Kwiaty” 2002, nr 10, s. 50-51.
- Roth G.D., *Pogoda i klimat*. Świat Książki, Warszawa 2000.
- Seneta W., *Drzewa i krzewy liściaste. A-B*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991.
- Siciński J.T., *Człowiek i drzewo*. „Drzewa, Krzewy, Park” 1999, nr 3, s. 7-9.
- Sosnowski L., Wójcik A.I. (red.), *Ogrody – zwierciadła kultury. Tom 1. Wschód*. Universitas, Kraków 2004.
- Szafer W., *O Iotosie i Lotofagach* [w:] Szafer W., Szaferowa J., *Kwiaty w naturze i sztuce*. PWN, Warszawa 1958, s. 92-101.
- Szafrańska M., *Drzewo wszechrzeczy*, [w:] *Ogród. Forma, symbol, marzenie*, pod redakcją M. Szafrańskiej, Zamek Królewski, Warszawa 1998.
- Szczepanowicz B., *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*. Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.
- Szwarc-Bronikowski S., *Świadkowie naszych dziejów*. Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.
- Szweykowska A., *Rośliny drzewiaste*, [w:] *Słownik botaniczny*, pod redakcją A. Szweykowskiej i J. Szweykowskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 1993, s. 537.
- Szweykowska A., Szweykowski J., *Botanika. Tom 1. Morfologia*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Szweykowski J., *Morfologia roślin*, [w:] *Słownik botaniczny*, pod redakcją A. Szweykowskiej i J. Szweykowskiego, Wiedza Powszechna, Warszawa 1993, s. 388.
- Tomicka J., Tomicki R., *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, [brak miejsca wydania] 1975.
- Tworek J., *Samosiejka, która stała się symbolem*. „Warszawa i Kultura” 2005, nr 1 (36), s. 57.
- Unterman A., *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*. Książka i Wiedza, Warszawa 1994.
- Więcko E. (red.), *Słownik encyklopedyczny leśnictwa, drzewnictwa, ochrony środowiska, łowiectwa oraz dziedzin pokrewnych*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1996.
- Wrześniak M., *Ilustracje* [komentarz do ilustracji]. [w:] *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksy-*

- kon, D. Forstner, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2001.
- Zadrożyńska A., Braun K., *Zielnik świętowań polskich*. Wydawnictwo Książkowe Twój Styl, Warszawa 2003.
- Zemanek B. *Drzewo*. [w:] *Encyklopedia biologiczna*, t. 3, pod redakcją Z. Otałęgi, Kraków 1998, Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, s. 54.
- Zohary D., Hopf M., *Domestication of plants in the Old World*. Oxford University Press, New York 2004.

Morphology and symbolism of trees. General habit

Morphology is the study of the form, shape and structure of an organism. The connection between the morphology and symbolism of trees is associated with the spiritual bonds existing between humans and trees. The common terms, such as „tree”, „trunk”, „branch”, „root”, „fruit”, „flower”, „leaf” have a specific meaning in botany. In addition these terms carry various symbolic meanings. This article attempts to analyse symbolic plant motifs which were based on the morphological structure of trees. The symbolic significance of trees is associated with their specific structure: the crown represents the mystical heaven, the trunk symbolizes the earthly world, the roots extend deep into the underworld. Possibly the best known cosmic tree (*arbor mundi*) is the Scandinavian Ash or Yggdrasil. It also represents the *axis mundi* – the centre of the world. Tree-like diagrams which graphically illustrate genealogies refer to the structure of trees as well (e.g. the tree of Jesse). Trees are the largest and longest living organisms on our planet. Among the tallest trees in the world are: *Sequoia sempervirens* „Hyperion” from California (measuring 115,5 m), and *Eucalyptus regnans* „Icarus Dream” from Tasmania (97 m high). The largest tree in terms of total volume is *Sequoiadendron giganteum* „General Sherman” in California (1500 cubic meters). The myth of the Ultimate Lotus Tree *Sidrat al-Muntaha* – that marks the end of the seventh heaven is a reference to a very large tree (probably *Zizyphus lotus*, however its specimen are not so large). The oldest known living specimen is the „Methuselah”, a bristle cone pine *Pinus longaeva* in California, which is estimated to be about 5000 years old. *Taxus baccata* from Henryków Lubański is the oldest tree (1250 years-old) on record in Poland. Due to their long life span, trees can be seen as “monuments”, which remind the world of important events in history, eg. the sycamore tree destroyed during the terrorist attack on the World Trade Centre on September 11, 2001, whose roots were used in preparation for the sculpture honoring St. Paul’s Church. Tree symbolism also relates to changes in the appearance of trees that result from their life cycle and phenology. Trees, which lose their leaves in winter and produce new ones in spring, symbolize rebirth after death. Therefore, the cosmic tree is also called the Tree of Life. In Japanese culture the seasonal changes in the appearance of trees indicated the passage of time. In many cultures around the world trees were held sacred because they were believed to be the homes of certain gods (e.g. *Ficus sycomorus* in ancient Egypt, oak trees in Slavic and German legends). It should be noted, however, that the trees themselves were not the objects of worship but the gods who were thought to dwell in these trees. Nowadays the respect people have for trees stems from other reasons.

Key words: plant structure, world record holders among plants, symbolic plant motifs, *arbor mundi*, *axis mundi*, the Tree of Life